

SYNONYMS AND RELATED QUESTIONS IN ARABIC

Muxammadjonov Azizjon Maxmudjon o'g'li

Teacher of the Department of Arab Philology of Tashkent State University
of Oriental Studies

ABSTRACT: This article is devoted to the study of the vocabulary of the Arabic language, on the issue of synonyms representing its diversity and colorfulness. The author of the article discusses the peculiarities of the Arabic language and touches on the specific charm and way of expressing this language. It also contains a scientific analysis of information about synonyms in the Arabic language, the lexical and semantic meanings that are attached to them. It draws scientific conclusions, to a certain extent based on the views of researchers of Arabic dictionaries on synonyms. Especially in proof of his views, the author of the article quotes the thoughts of Abu Hilal al-Askari, the author of the book "Al-Furuk al-Lugawiya", which provides an explanation of synonyms in Arabic. In particular, a synonym in Arabic suggests the features of words and the abundance of words with the same meaning that they can rightfully be called absolute or complete synonyms. He also describes "Al-Furuk al-lugawiya" as the first perfect and serious work among the works performed on Arabic lexicology and synonyms in it. In this regard, this work has not lost its relevance today.

Key words and phrases: Arabic; synonymy; Fakhruddin Ar-Razi; linguists, "Al-Farouk al-lugovaya"; Abu Hilal al-Askari.

Одатда бирон бир тилни бошқасидан устун қўйиб бўлмайди. Лекин ҳар билнинг ўзига хос бетакрор жиҳатлари бўладики, шу жиҳатдан тилнинг жозибаси кўзга ташланади. Араб тили ҳам ўзининг лексик қатлами ва бўзларнинг жилоси билан нодир ҳисобланади, шунинг учун ҳам бу тилдан хабардор бўлган ҳар бир киши унинг ўзига хос бадий салоҳияти, нотикликнинг гўзал ифодаси ва сўзларнинг чуқур ва кенг маънолар ифодалашидан ҳайратга тушмай қолмайди. Араб тилидаги гўзал ташбеҳлар, бадий маҳорат услубларини олимлар бир муҳташам боғ ўртасидаги анвои гуллардан сараланган нодир гулзорга ўхшатадилар. Бу тилдан том маънода бахраманд бўлувчилар эса асал ари каби ана шу анвои гуллардан иборат гулзордан йироқлашиб кета олмайдилар. Боғнинг оҳанрабои ҳар кимни ўзига ром этади.

Араб тилида нотикликнинг энг муҳим ва кўп қўлланиладиган усулларида бири сўзларнинг синонимларидир. Араб адабий тилининг жонли синонимияси унинг сўз бойлигининг далилларида биридир. У фикрнинг энг нозик баҳоларини, нутқни диверсификация қилиш қобилиятини ифодалаш имконини беради, тилни янада образли, самарали ва таъсирчан бўлишини таъминлайди.

“Синоним” атамаси араб тилида مترادفة (mutara:difa) дейилади. Бу сўз ўзаги эса кетма-кет ёки кетидан эргашиб келиш маъносини англатади. Араб ва ажам олимлари бундай сўзларни маъноси бир-бирига яқин бўлса ҳам, аслида ҳар бирининг ўз ўрни бор деб тушунтирадилар. Масалан: أمام ва قدام сўзлари ҳар иккиси ҳам “олдида” ёки “олдинда” маъносини англатсада, аслига кўра, бири бирини тўлиқ маъносини бера олмайди.

Фахруддин Ал-Розийнинг фикрига кўра, синонимлар бир хил маънога ишора қилувчи сўзлардир. Мисол учун, عسل – “асал” сўзини маънодоши сифатида ўнта исм, шунингдек, туя “جمل” маъносига ишора қилувчи юздан ортиқ сўзлар мавжуд.

Кўпчилик Араб тилшунослари синонимларда қуйидаги мақсадларни ифодаланишини таъкидлайдилар:

- сўзловчининг кўнглидаги нарсани аниқ ифодалаш учун бир нечта усул;
- нотиклик, поэтик санъат, унинг йўллари ва усуллари соҳасида маънони кенгайтириш (чунки бир сўз қофия учун бошқаси билан ишлатилиши керак бўлиб қолади, бунинг учун синонимлардан фойдаланилади) [0:0].

Синонимлар кўпинча муқаддас китоб – Қуръони каримнинг ҳақиқий маъносини одамларга етказиш учун талқин қилишда ишлатилади. Ибн Атий ал-Андалусий таъбири билан айтганда:.

<https://confrencea.org>October 15th 2022

Шундан келиб чиқадики, синонимиянинг ўрни сўзларнинг тўлиқ бирлашуви тушинилмайди. Чунки бунинг иложи йўқ, улар фақат маънони тўлдиради, ҳар бирининг ўз махсус мақсади бўлса-да, фақат тилни ўрганишга чуқур киришган тилшунослар томонидан алоҳида ёндошилиши мумкин. Машҳур асар “ал-фуруқ ал-луғавия” китобини муаллифи Абу Ҳилол ал-Аскарӣ синонимлар борасида кўплаб таҳлиллари ва нозик фарқларни батафсил бериб ўтган. Улар орасида. Масалан, ушбу китобнинг 163-саҳифасида келтирилган “جسر” ва “رَبط” - “кўприк” сўзи биринчиси иккинчисига нисбатан умумийроқ, иккинчиси эса дарёга чўзилган кўприк маъносида фойдаланилади.

Эътибор берганимиздек, синонимларнинг табиати икки хил: бир томондан, улар бир хил нарсани англатувчи сўзлар, иккинчи томондан эса, улар бир-биридан фарқ қилувчи сўзлардир.

Синонимлар табиатининг бу иккиланиши уларнинг нутқда ишлатилишига асосланади. Баъзи ҳолларда, биринчи навбатда, уларнинг семантик идентификатори ишлатилади. Ёки жуда яқин ўхшашлик, бошқа фарқлар ҳақида ўйлаш имоки бўлмайди. Ва, ниҳоят, баъзи ҳолларда иккала томон ҳам олинади: семантик яқинлик ва фарқ.

Синонимларнинг нутқда мавжудлиги, синонимик қаторларнинг мавжудлиги муаллифга маъно жиҳатдан жуда яқин бўлган бир неча сўзлардан энг зарурини, бу ҳол учун ягона имконни танлаш имтиёзини беради. Араб тилидаги синонимлар ҳақида рисола битган шарқшунос олимлардан бири А.Меликяндр. Унинг “Дифференцирующие словарь синонимов арабского языка” асари араб тилидаги синонимларнинг маъно хилма-хилликларини очиб бериб қолмай, улардан қачон ва қай ҳолатда фойдаланиш борасида ҳам кўрсатмалар беради.

Луғат 1978-1979 йилларда Москва Давлат халқаро муносабатлар институтида чоп этилган янгиланган ва қайта кўриб чиқилган “Материалы к словарю синонимов арабского языка” (“Араб тили синонимлари луғати бўйича материаллар”)га асосланган. Луғат синоним сўзлар маъноси ўртасидаги фарқларни Араб адабиёти ва матбуотидан олинган парчалар мисолида аниқлайди ва Араб тилидан Араб тилига таржима қилишда Араб сўзини тўғри танлашни осонлаштириш, Араб сўзларининг нотўғри ишлатилишини бартараф этиш учун мўлжалланган.

Луғат Араб тили мутахассислари ва талабалари учун ривожланган даражада мўлжалланган бўлиб, сўз бойлигини бойитиш учун қўлланма сифатида фойдаланишга мўлжалланган бўлса-да араб тилидаги синонимлар борасида олиб бориладиган тадқиқотлар учун яхши материал беради.

Т.Шайхуллин А.Омрининг “Словарь синонимов и антонимов арабского языка” ҳамда бу борадаги бошқа ишлари, араб тилидаги синонимларни ишлатиш техникаси ва синоним сўзлар ҳамда улар иштирок этган жумла ва ибораларда мазкур сўзларнинг маъно ўзгариши ёки маънолардаги фарқлари очиб берилган.

Айни дамда антонимлар ҳақидаги маълумотларни берилиши қизиқ маълумотларни илмий жамотчиликка тақдим этилиши билан боғлиқ. Биламизки араб тилида феъллар, мураккаб бирликлар касб этади. Жумладан, феълларнинг ҳосил бобларида ягона ўзақдан ясаладиган турли сўзлар бир ёки бир бирига яқин маъно у ёқда турсин тескари - антоним маънони англатиши ҳам мумкин. Масалан, “قَسَط” ва “قَاسِط” сўзлари бир ўзақдан ясалганига қарамай “قَسَط” (адолат), “قَاسِط” (адолатсиз) маъноларини беради.

Араб тили луғатшунослигида қарийиб кейинги ўн асрда кўплаб асарлар яратилган. Уларни икки катта гуруҳга бўлиш мумкин:

1) Бевосита Муқаддас матнларни англаш мақсадида битилган асарлар. Булар сарасига, Қуръони карим тафсирлари, ҳадислар шарҳи, фикий китоблар ва уларга ёзилган изоҳ ва хошиялар.

2) Соф араб лексикасига оид луғатлар. Улар аввало араб тилининг изоҳли луғатлари ва қолаверса, бошқа тилларга нисбатан луғатлар (араб-инглиз, инглиз-араб, шу кабилар), бундан ташқари фразеологик луғатлар ҳамда Балоғат илми ва унинг таркибий қисмлари (Баён илми, Маъоний илми, Бадиъ илми) борасидаги илмларга бағишланган китоблар. Шунингдек, жоҳилият даври шеърини тўпламларига ёзилган шарҳларни ҳам шулар жумласига киритиш мумкин

<https://confrencea.org>October 15th 2022

Таъкидлаш лозимки, бугунги кунда янгилаётган луғатлар араб тили лексикалогиясининг катта илмий салоҳиятга эга бўлган анъанавий йўналишига айланиб қолганига асрлар бўлди. Айрим изоҳи луғатлар йилма-йилига бойитиб борилади. Бунда турли араб давлатларидаги Араб тили академиялари муҳим рол ўйнайдилар. Бинобарин араб ва мусулмон мамлакатларининг турли халқаро ташкилотлари қошида ҳам махсус араб тилини ривожлантиришга қаратилган кенгашлар фаолият олиб боради. Уларнинг вазифаларидан бири халқаро микёсда илм-фан тараққиёти натижасида кенг омма истеъмолига кириб келаётган сўзларнинг араб тилидаги маъноларини келишиб олиш масаласи ҳам киради. Таъкидлаш ўринлики, бу борада ёндошувлар асосан уч турлидир: 1) Бевосита илм-фан ютуқлари натижасида пайдо бўлган ғарб тилларидаги сўзларни қандай бўлса, шундайлигича қабул қилиш, ёки талаффуз ва вазнини араб тилига мослаштириш. 2) Араб тилининг ўзида мавжуд бўлган лексик захирадан ўша сўз маъносига яқин келувчи сўзни танлаш. 3) Араб тилидаги иштиқоқ илми воситасида киритилаётган сўз маъносини берувчи янги сўз яшаш (бу нисбатан озроқ). Аммо шуниси борки, янги сўзлар қанчалик қатъий асосда қабул қилиниб, матбуотда эълон қилинмасин, омма ўзига қулай бўлган сўзлардан фойдаланишда давом этаверади. Бунга сабаб, аввало араб мамлакатларидаги миллий ва минтақавий шевадар ўртасидаги тафриқанинг кескинлигидир.

Аввалги фаслда тилга олинганидек, янги сўзлар пайдо бўлиши “Қарз олиш”, яъни бошқа тиллардан ўзлаштириш йўли билан ҳам ясалади. Бу фаол жараён: қарз олишда бошқа бир тилидаги сўз пассив тарзда қабул қилмайди, балки уни қандайдир тарзда ўзгартиради ва ўз ички алоқалари таркибига киритади. Қабул қилувчи тилида бўлгандан сўнг, сўз дастлаб неологизм сифатида фонетик ва морфологик ишловдан ўтади, натижада у фонетик товушини ва морфологик тузилишини ўзгартириши мумкин, ёки ўзгаришсиз қолади ва ўша фонетик ва морфологик шаклда тилда мавжуд бўлади, бу унинг учун манба тили томонидан аниқланган бўлади. Бундан ташқари айрим бошқа тиллардан ўзлашган сўзларда маъно торайиши ёки кенгайишини кузатиш мумкин. Бу албатта сўзни ўзлаштирган тил хусусиятидан ташқари ўша тилда сўзловчи халқнинг маданий даражасига ҳам боғлиқ.

Демак, сўз яратиш жараёнининг яна бир муҳим тенденцияси - бир хил тушунча ёки ҳодиса - синонимия номинацияси учун икки сўз шаклининг параллел ёнма-ёнлиги ва тенг маҳсулдорлиги ҳисобланади. Одатда, синонимлар икки асосий гуруҳга ажратилади: концептуал ёки идеографик, бир хил маънога эга сўзларни фарқлаш билан боғлиқ ва стилистик, асосан концепциянинг экспресив ва баҳолаш хусусиятлари билан боғлиқ. Синонимлар маъно жиҳатидан яқин, аммо, қоида тариқасида, улар бир хил эмас. Синонимик қаторнинг ҳар бир сўзи шу қаторнинг бошқа сўзларидан бирон бир қўшимча маъноси билан фарқ қилади, бу маърузачининг фикри энг аниқлик билан ифодаланиши учун ҳисобга олиниши керак. Синонимлар орасидаги фарқ бошқа сўзлар билан бириктириш қобилиятида ҳам намоён бўлади ва уларнинг баъзилари катта, кўпинча чексиз сўзлар билан бирлаша оладиган бўлса, бошқалари чекланган мувофиқликка эга. Араб синонимиясининг ўзига хос хусусияти бир хил маънога эга бўлган синонимларнинг кўплиги бўлиб, уларни ҳақли равишда мутлақ ёки тўлиқ синонимлар деб аташ мумкин. Мутлақ синонимлар деганда семантик жиҳатдан бир-бирига жуда ўхшаш, объектив стилистик фарқларга эга бўлмаган сўзлар, тўлиқ маънода эквивалент бўлган сўзлар тушунилади. Ушбу жуфт синонимларга масалан:

صحيفة	газета	دفتر	дафтар
جريدة	газета	كراس	дафтар

Мутлақ синонимларнинг синонимик қаторлари кўпинча ўзларининг семантикаси жиҳатидан фарқ қиладиган лексик бирликларни, хусусан, битта қийматли ва полисемантик сўзларни ўз ичига олади. Лексик абсолют синонимлар билан бир қаторда, махсус синонимик гуруҳни ташкил этадиган сўз шакллантирувчи мутлақ синонимларни ажратиш кўрсатиш керак. Бунга масалан куйидаги жуфтликлар киради.

ترجمان	Таржимон	مترجم	Таржимон
نخل	Хурмо дарахти	نخيل	Хурмо дарахти
فكر	Ўйланг	إفكر	Ўйланг

1. 1998. جلال الدين السيوطي. مزهر في علوم اللغة. 255 ص.
2. Шайхуллин Т.А., Омри А. Словарь синонимов и антонимов арабского языка. – Казань, «Дом печати», 2005. – 444 с.
3. Уфимцева А.А., Азнаурова Э.С., Кубрякова Е.С., Телия В.Н. Лингвистическая сущность и аспекты номинации // Языковая номинация (Общие вопросы). — М.: Наука, 1977. С. 108.
4. Гак.В.Г «Сопоставительная лексикология: на материале французского и русского языков». М., 1977; 2-е изд. 2010.
5. Крылов С.А. Некоторые особенности лингвистической концепции В.Г. Гака // Язык и действительность: Сб. науч. тр. памяти В.Г. Гака. — М., 2002. — С.
6. Соловьев В.И., Яковенко Э.В. Краткий русско-арабский общественно-политический словарь. — М.: Вост. лит., 2003. С. 249.
7. Телия В.Н. Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке. — М., 1981. С. 115.
8. Уфимцева А.А., Азнаурова Э.С., Кубрякова Е.С., Телия В.Н. Лингвистическая сущность и аспекты номинации // Языковая номинация (Общие вопросы). — М.: Наука, 1977. 27—41.
9. Финкельберг Н.Д. Арабский язык. Курс теории перевода. Курс лекций. — М., 2004. С.59.